

تبریز

پایگاه تشیع

(پایتخت ملت ایرانی)

مؤلف:

دکتر حیدر پیرعلیلو

سرشناسه	پیرعلیلو سهرن، حیدر، ۱۳۴۶ -
عنوان و نام پدیدآور	تبریز، پایگاه تشیع: پایتخت ملیت ایرانی / مولف: حیدر پیرعلیلو.
مشخصات نشر	تبریز: انتشارات پژوهش‌های دانشگاه، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۱۴۴ ص: مصور (رنگی)، نقشه (رنگی)، نمودار.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۸۳-۰۷۲-۰
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
موضوع	شبهه -- ایران -- تبریز -- تاریخ
موضوع	Shi'ah -- Iran -- Tabriz -- History
موضوع	تبریز -- تاریخ
موضوع	Tabriz (Iran) -- History
موضوع	تبریز -- سیاست و حکومت
موضوع	Tabriz (Iran) -- Politics and government
موضوع	تبریز -- شاهان و فرمانروایان
موضوع	Tabriz (Iran) -- Kings and rulers
شناسه افزوده	انتشارات پژوهش‌های دانشگاه
شناسه افزوده	University Press Publication
رده بندی کنگره	BP۳۳۷/پ۶۷۲
رده بندی دیویی	۳۹۷/۷۰۵۵۳۲۲
شماره کتابشناسی ملی	۶۰۰۰۴۸۳۰۷۲۰۰

عنوان کتاب :	تبریز پایگاه تشیع
تالیف :	میدر پیر علیلو
ناشر :	انتشارات پژوهش‌های دانشگاه
ویراستار ادبی :	دکتر اصغر برزی
طراح روی جلد :	نصیمه منافی زاده
صفحه آرای :	الهام اعرج فدائی
چاپ و صحافی :	مدیران
تیراژ :	۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ :	۱/ اول ۱۳۹۸
شابک :	۹۷۸-۶۰۰-۴۸۳-۰۷۲-۰
قیمت :	۷۵۰۰۰ تومان

انتشارات پژوهش‌های دانشگاه
عضو رسمی انجمن ناشران دانشگاهی

آدرس دفتر مرکزی : آذربایجان شرقی ، تبریز ، آبرسان ، مجتمع تجاری بلور ، روبروی کلانتری ، داخل حیاط (ضلع شرقی) ، پلاک ۳۹
تلفن های تماس بخش مدیریت : ۰۹۱۴۶۱۴۳۳۴۶/۰۴۱۳۳۲۶۲۱۱۶
دفتر اهر : شهرستان اهر - میدان معلم - روبروی دارای - انتشارات پژوهش‌های دانشگاه/ دفتر اهر
مرکز بخش : آذربایجان شرقی ، تبریز ، خیابان امام ، روبروی سه راه طالقانی ، انتشارات شایسته
تلفن : ۰۴۱-۳۵۵۶۱۹۶۱
www.Pajohesh-daneshgah.ir / Info@pajohesh-daneshgah.ir www.Unpb.org / Info@unpb.org

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱۰	مقدمه.....
۱۵	روند شکل‌گیری دولت‌های تبارم بر صفویه در آذربایجان.....
۳۱	ج: ظهور دولت شیعه (صفویه) (۱۰۳۵-۹۰۷ هـ).....
۳۷	روابط خارجی در عهد سه دولت.....
۵۳	جایگاه شعر و ادب ایرانی در تبریز و تنفیق فرهنگ آذربایجان با ایران.....
۶۲	نشانه‌های تشیع در بناهای باقی مانده از عهد پایتختی تبریز.....
۶۶	کمک‌های عشایری به دولت‌های نام برده که به تقویت فرهنگ شیعه انجامید.....
۷۸	دولتک‌ها یا دولت‌های کوچک و فرقه‌های مذهبی و دانشمندان این عصر که با تبریز و بسط اندیشه دینی در تمامیت ایران، سهم داشتند.....
۷۸	الف) دولت‌ها.....
۸۲	ب) فرقه‌های مذهبی.....
۸۹	ج) علما و دانشمندان.....
۹۲	تبریز کانون گسترش و ماندگاری تشیع.....
۱۱۶	نمودار سلسله‌های شیعی و غیرشیعی.....
۱۳۷	منابع و مآخذ.....

مقدمه

یکی از ادوار تاریخی سرزمین ایران، دوره قدرت‌نمایی دو سلسله قراقویونلو و آق‌قویونلو در قرن نهم هجری به مدت یک قرن در غرب و شمال غربی و مرکز ایران است که در قلمرو سیاسی سلسله یسوریان سرآوردند. با این حال، ناپایداری این دو سلسله و به دنبال آن تغییر قلمرو آن‌ها از حاکمیت سلطانی به سلطانی دیگر و تحجر و جمود فکری حاکم بر سلسله‌های ایلات عراق عرب، رء جم که گاه‌گاهی کروفری کرده، حکومتی تشکیل می‌دادند و از راه این حاکمیت که مبتنی بر ریحیه صحرا گردی است، فرصتی برای پیشبرد و پیشرفت فرهنگ و ادب باقی نمی‌گذاشتند و مردم ایران را که تحت فشار و چپاول این اقوام غیر ایرانی بودند و دلبستگی چندانی به فرهنگ ایران نیز نداشتند، به آنان بی‌علاقه می‌کرد، و این امر از عدم مساعدت به ترکمانان در جنگ‌ها توسط مردم شهرنشین ایرانی آشکار است.^۱ هرچند که این اقوام بعد از مدتی که با فرهنگ و هنر ایرانی آشنا شده و خوی چپاولگری خود را از دست می‌دادند، خود مشوق آثار فرهنگی بزرگی در ایران شدند که در متن کتاب اشارات مفصلی به این موضوع شده است.

۱. احسن التواریخ، روملو ۸/۲-۶۸۳ و دیار بکریه، طهرانی، ۵۴۳

طایفه قراقویونلوها از اواسط قرن هشتم هجری (چهاردهم میلادی) به هر ترتیبی بود در صحنه سیاسی منطقه شرقی ترکیه یعنی آناتولی و حوالی دریاچه وان ظاهر شدند و علی‌رغم همسایگی با قدرت‌های بزرگ پیرامون خود یعنی عثمانی‌ها و ممالیک مصر با روحیه جنگاوری که داشتند و در طی نیم قرن یعنی آغاز قرن نهم هجری (پانزده میلادی) به پیروزی‌های درخشانی دست یافته، در قلمرو تیموریان به استثنای خراسان و برخی نواحی کوهستانی این امپراتوری، بر نیمه غربی ایران مسلط شدند.

در این میان، حاکمیت قراقویونلوها در کنار سلسله آق‌قویونلو، علاوه بر تأثیرات عمیقی که در یک‌شبینی ترکان آناتولی در منطقه آذربایجان داشت که تبریز را پایتخت خود کرده بودند، در تاریخ حیات دینی این منطقه نیز تأثیر آشکاری از خود برجای گذاشت. تا آن‌جا که سلسله صفوی که بعد از این دو سلسله در ایران بر سرکار آمد و در وحدت بخشی به سرزمین ایران با روحیه مذهبی شیعه وارد میدان سیاسی شد، پیشرفت و رواج کار خود را وامدار این سلسله است. چنان که ماه‌ها بعد از عیل صفوی مؤسس صفویه به آناتولی که مرکز تجمع اولیه این قبیله بود، رفت و طرفداران شیعی پدران خود را گرد آورده، با برگشت به سرزمین قدیمی ایران حکومت خویش را پی‌افزایید. برآمدن افشارها و قاجارها در عرصه سیاسی و در مقام حاکمیت نیز نشان از تأثیرپذیری آن‌ها از حاکمیت سلسله قراقویونلوها بود.

گرچه دور، حاکمیت قراقویونلوها با گذشت زمان، به عنصر ترکی دیگری یعنی آق‌قویونلوها انتقال یافت اما تحولات خاص ایجاد شده در منطقه آذربایجان ایجاب می‌نمود که این سلسله برای ادامه حیات خویش با صوفیان متمرکز در این منطقه که اکثراً نیز تبار ترکی داشتند، به همزیستی مسالمت‌آمیز روی بیاورد. چرا که ناگزیر از این مطلب بود و این خود زمینه پیدایی فرقه‌های صوفی متمایل به تشیع و در نهایت تشکیل دولت شیعی مسلک صفویه را موجب شد.

عصر مغول در ایران با حمله چنگیز در سال (۶۱۶ هـ.) آغاز شد و با مرگ ابوسعید

بهاذرخان در (۷۳۶ هـ.) تقریباً به پایان رسید. بعد از این تاریخ، هرج و مرج سیاسی در ایران آغاز شد که سبب پیدایش امرای کوچک در نواحی مختلف ایران و تداوم این دوران تا ظهور مجدد حکومتی یکپارچه در (۹۰۷ هـ.) یعنی صفویه به مدت تقریباً دویست سال گردید. گرچه در این فاصله تیموریان به صورت سلسله‌ای قدرتمند با شخص تیمور در (۷۹۵ هـ.) خود را نشان می‌دهند، اما دوری خاستگاه سیاسی آنان یعنی سمرقند و بخارا و توجه عمده تیموریان به نواحی شرق ایران بزرگ، خود زمینه تداوم دولت‌های کوچک محلی در ایران را ایجاد می‌کند که آل چوپان، آل جلایر، آل مظفر، ترکمانان قره‌قویونلو و آق‌قویونلو این جمله‌اند. چرا که قبائل ترک که در ناحیه آناتولی استقرار داشتند، بعد از ایلخانان و آل کجک، نزد آن سلسله ترک تبار نقش عمده‌ای در تحولات سیاسی در این منطقه ایفا می‌کردند. چون سرداران سلسله ایلخانی در برابر امپراتوری بیزانس محسوب می‌شدند. در این میان اوضاع سیاسی- اجتماعی ایران همچنان نابسامان بود و فرزندان تیمور در شرق به جان هم افتاده بودند که شاه رخ تیموری هر چه در این میان کوشید تا این وضع را سر و سامان دهد، موفق نگردید. به همین اساس با بروز ضعف در اقتدار سیاسی تیموریان، آل چوپان (سولدوزیان) در آذربایجان با قدرت‌گیری فرزندان امیرچوپان از امیران ابوسعید ایلخانی خود را نشان دادند. و پس از ایلخانان در آذربایجان و عراق عجم و آسیای صغیر و گرجستان قدرتی به هم رساندند و حکومتی بسکال دادند، گرچه آن‌ها خطبه‌ای به نام خود نخوانده و سگه‌ای نزدند اما زمام امور این منطقه را عملاً در دست داشتند تا این که توسط سلسله جلایریان برافتادند. آل جلایر یا ایدکان‌بان که توسط شیخ حسن بزرگ که او نیز یکی از امیران ابوسعید بهادر بود، در سال (۷۴۰ هـ.) با تصرف عراق عرب و آذربایجان و با سلطنت شیخ اویس بقیه نواحی اران و عراق عجم را به تصرف این سلسله در آورد. در این میان، اولین حمله تیمور مصادف با سلطنت سلطان حسین جلایری که در غرب ایران دچار آشوب بود، مواجه گردید چرا که سلطان جلایری در همین عصر با قرامحمد رئیس ایل قراقویونلوها در آذربایجان درگیری پیدا کرده بود. هر چند قرامحمد

به خاطر ضعف نظامی تقاضای صلح نمود اما این اختلاف در سال (۷۷۱ هـ.) به شاه شجاع مظفری بهانه داد تا به آذربایجان حمله کرده، تبریز را فتح کند. بعد از رفتن شاه شجاع، شاه جلایری به تبریز برگشت و کار به صلح انجامید و با مرگ سلطان حسین جلایری، سلطان احمد به جای وی به تخت نشست. در زمان وی بود که تیمور به غرب ایران لشکر کشید و سرزمین‌های آل جلایر را به تصرف خود در آورد و سلسله جلایریان برافتاد. با برافتادن سلسله جلایریان در آذربایجان مسئله قبیله قره‌قویونلو که زمانی نیز با جلایریان درگیری نظامی داشت،^۱ تمام ماند اگرچه شاهرخ تیموری، قراقویونلوها را از آذربایجان بیرون راند اما وضعیت مترنزل شاهرخ به سبب جنگ‌های خانگی باعث شد تا قراقویونلوها علی‌رغم نارضایتی شاهرخ و به لحاظ مسائل سیاسی با حمایت وی بر آذربایجان حکومت کنند اگرچه اختلاف مذهبی میان این دو سلسله و صلاحیدهای سیاسی تا برافتادن تیموریان همواره آمیزه‌ای از جنگ و صلح^۲ را تا این که این وضعیت به ضعف تیموریان در غرب و برافتادن حاکمیت آن‌ها در آذربایجان، غرب ایران منتهی شد و دولت قراقویونلو سر برآورد.

پایان اقتدار قراقویونلوها نیز با همین اختلاف بستگی داشت چنان که سربرآوردن سلسله دیگر ترکمن یعنی آق‌قویونلوها با اختلاف^۳ قراقویونلوها میان حسنعلی و برادرانش و حملات تیموریان منجر به شکست قراقویونلوها شد. اما فرهنگ شیعه می‌رفت تا صفویه را که عنوان شیعی و سادات به خود داده بودند پذیرا شود. به همین جهت آق‌قویونلوها علی‌رغم اقتدار سیاسی خویش درباره این گسترده‌گی فرهنگی تاب نیاورده و مجبور به تسلیم شدند و حاکمیت‌های بعد از صفویه در ایران نیز خود را مقید به این فرهنگ عظیم مذهبی دانستند.^۴ چنان که دولت‌های افشاری - زندی - قاجار و پهلوی که

۱. سمرقندی، مطلع سعدین، ج ۱، دفتر ۲، صص ۵۳۱ و ۴۸۳ و روملو، ج ۱/ ۳۱۷ و ۲۹۳.

۲. همان، ج ۲، دفتر ۲، ص ۹۶۸ و روملو ۱/ ۲۵۵.

۳. دایره المعارف تشیع، ۳۶۹-۷۳.

بعد از صفویه ظهور کردند، گرچه در محور بسط اندیشه شیعی نبودند ولی مجبور بودند خود را با فرهنگ غالب مردمی در این کشور یعنی تشیع هماهنگ کنند.

امروزه شهر تبریز یکی از پایگاه‌های مهم فرهنگی کشور ایران است که پایه‌پای دیگر شهرها مخصوصاً پایتخت ایران، تهران، در تحولات عظیم ملی سهم ایفا می‌کند. بنده مؤلف که متولد این شهر هستم بسیاری از این تحولات را از نزدیک مشاهده کرده‌ام. چنان که دوره‌ی زندگی من مصادف شد با تغییر نظام سلطنت به جمهوری که خود این مسأله تغییرات شگرفی را در مسائل اجتماعی به وجود آورد و شهر تبریز با قیام مردم آن در ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ شمسی نقش عمده‌ای را در این زمینه بازی کرد. گرچه شهر قم مرکز فرهنگی این تحول بود، اما قیام تبریزی‌ها در این تاریخ به تمام ملت ایران این جرأت را داد که خواستار انقراض سلطنت باشند، و این افتخار مخصوص تبریزی‌هاست که برای بار دوم صفویه را در ایران ماندگار کرد. بودند، در این تاریخ نیز نام تشیع را بر سرزبانها انداختند.

حیدر پیرعلیلو

۱۳۹۷/۱۱/۳۰